

RÉGÉSZETI DOLGOZATOK

AZ EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

10

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICÆ

EX INSTITUTO ARCHAEOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATA

BUDAPEST 1969

OPPONENSI JELENTÉS: VÉRTES LÁSZLÓ, AZ ŐSKŐKORI TÖRTÉNELEM
MAGYARORSZÁGI ADATAI C. DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉRŐL.

/Részlet/

Talán különös lesz, hogy Vértés László doktori értekezéséhez irt "Bevezetés"-ének utolsó mondatával kezdem mondanivalómat.

Ez a figyelmet érdemlő mondat így hangzik: "Nem állítjuk magunkat azzal, hogy az őskőkori folyamatokat megítélő szemléletünk és az erre épített hipotéziseink vagy vélt törvényszerűségeink tartósabbak lennének az átlagosan rövidéletű régészeti teóriáknál. Ezért mi magunk a szövegbe dolgozott anyagközlést tekintjük könyvünk értékállóbb részének."

Ez nemcsak azt magyarázza meg, hogy mennyire tárgyilagos kritikával nézi a kereken 100 éves - valójában fél évszázadnál csak egy évtizeddel több - magyarországi kutatás eredményeit, de azt is, hogy a mai eredmények összefoglalása mellett, történész módjára, a hiteles régészeti forrásanyagot tartja elsőrendűen fontosnak.

Ezzel minden tekintetben egyetértek. A tudomány a múlt kutatási eredményein keresztül a mának, s ezen keresztül a jövőnek dolgozik, minden korban a maga legjobbnak talált módszerével.

Vértésnek "Egy évszázad leleteit és a tudományos haladást kellett rögzítenie. Szemléleteti módok, a világkép összességeiről alkotott vélemények változották egymást ez idő alatt... és terjesztették ki vonzataikat minden tudomány-
szakra: a miénkre is."

Ezért válogatta ki az eredményekből az előbbre vi-
vőket, és azokat is, amelyeken már túlhaladt a tudomány, de
- ahogy írja - "mégis maradandó téglái az őskőkor kutatás ép-
ületének."

Nyíltan rámutat arra a nehézségre, hogy az áttekin-
tő szemléletet erősen befolyásolja saját kora, ismereteit pe-
dig tulajdon korlátai szűkítik.

Elismerése ez annak, hogy ugyanezek a korlátok ép-
pen így, sőt még fokozottabb mértékben megvoltak a régi ku-
tatók szemléletében is.

Az értekezésnek az a célja, hogy egységbe foglalja
Magyarország területének majdnem félmillió éves őstörténetét.

Pár szó az, amit az eddig e téren végzett előmunká-
latokról mond-, de világosan mutatja az alapokat, sőt az új
követelményeket is.

Stratigráfiai és kulturális egységek elválasztá-
sával már kialakult az őskőorkutatás rendszertana. A kuta-
tás már fejlődési folyamatokat is érintett, de inkább idő-
rendi, mintsem történeti-, származási szemlélettel.

Legutóbbi időben az őstörténeti változások részlet-
kérdései iránt is megindult az érdeklődés.

Ujabb bonyolultabb kérdések vetődtek fel, a meg-
oldásukra alkalmas módszer keresése is előtérbe került.

A morfológia-tipológia a rendszer kialakítására
nemcsak megfelelő, de egyenértékű is. Az egymásra következő
szintek különböző alakjainak származását és a fejlődés folya-
matait azonban ezekkel már csak kevéssé lehet vizsgálni.

Nem ad feleletet a jelenségek megfigyelésének meg-
határozott törvényszerű, de leíró módszere sem. A statisztí-
kus módszer eddigi formáját /Bordes/ kell tovább fejleszteni.

Évek óta kísérletezik azzal, hogy az ősköri eszközöket készítőik értelméről, szándékairól /gondolkodásáról/, életéről felvilágosítást nyerjen, és olyan "kod-rendszert" fejtsen meg, amit az "eszközök készítésének hagyományos technológiai tartalma rejt."

Gondolatmenetének időbeli korlátot szab az ősköri ember agyában későn kialakult "előkép".

A szükségletet kielégítő, használható formában talált kő, átalakított faág megszerzése az előképet nem tette szükségessé, de már ez is bepillantást enged az ember gondolkodásába, életébe.

Az előkép kialakulását az első formatartó eszköz elkészítésének idejére teszi. Mindez technológiai mozzanatot tartalmaz és "bennünket elsősorban elválaszt az állatvilágtól".

A készítmény mindegyre tökéletesebben hasonlít az előképhez, de eszközeink mutatják, hogy már történetünk kezdetén - inkább talán korai szakaszában - "a szabványosultság magas fokán valósítottuk meg elképzelésünket," és az örökölt eljárási hagyományokból, a nyersanyag sajátosságainak ismeretéből és az igények követelte változtatások szükségességéből összetevődött előképet megközelítettük.

Az előkép és a készítmény különbségének jellegéből következtetéseket lehet levonni. Ennek alapját és módszerét a mérések adják.

A leletegyüttes eszközeinek, típusainak mérhető adataiból ki lehet számítani a statisztikai paramétereket /középértékeket, szórásokat stb./. Ezek alapján matematikailag ki lehet következtetni a készítőik elgondolásában, a munkafolyamat elkezdésekor kirajzolódott ideált.

A munkafolyamatokat hosszú életű hagyományok ha-

tározta meg. A vizsgálatoknál az egyéni sajátosságok okozta különbségek eltűnnek, szinte feloldódnak az adatok tömegében. Ezért tekinthetjük az alkotásokat általános jelenségeknek.

Matematikai-statisztikai módszerrel már talákoztunk a régészetben. Uj Vértesnél a technológiai jellemzők összeállítása és e munkaterületen alkalmazása.

Számszerűleg határozza meg a leletgyűttesek azonosságát és eltéréseit, sőt a fejlődő, lényegesen megváltozott, de leszármazási kapcsolatban álló leletgyűttesek összefüggéseit is.

Uj készitési módok átvétele vagy felfedezése, a környezet adta létfeltételek, a tradíció kör nem minden összetevőjére hat. A technikai jellegek nem egyszerre változnak meg. Egy részük teljesen megváltozik, a többiek, esetleg kisebb módosulással tovább élnek.

A mutatkozó egyezések és különbségek az eseményser - tehát a történeti fejlődés rekonstruálását segíti elő.

Az itt röviden összefoglalt - igen nagy munkát kívánó módszerrel dolgozta át Vértes a tipológiailag - nem egyszer nem korszerűen - meghatározott és beosztott magyarországi őskőkori leletanyagot. Kereste azok egymással de a határon kívüli /távoli/ leletekkel való összefüggéseit. Ennek módszeréről a későbbiek során lesz szó. -

Ki kellett ezt a módszert egészíteni a hazai terület nagy vonásokban megrajzolt jégkori ősföldrajzi és földtani képével.

Erről röviden csak annyit, hogy Magyarország egykori területén nem volt azonos az éghajlat. A keleti és nyugati részek közti eltérést mutatja, hogy az egyidős bükki és dunántúli fauna /a kevés flóramaradvány is/ jelentősen eltérő. Előbbi szárazabb, szélsőségesebb, utóbbi nedvesebb, mér-

sékeltebb. Az eltérés hatással volt az embercsoportok kulturájára.

A gondos és fáradságos vizsgálat eredményeiből kitűnik, hogy a két területnek azonos összetételű őskőkori kulturája nincs. A lokális eltéréseket nem lehet kifejezni külön kultúra megjelöléssel. Szükség szerint csak a földrajzi tagolással lehet segíteni.

A keleti terület alföldi része - eddigi tudásunk szerint - csak a gravetti kultúra idején játszik - egyelőre - jelentéktelen szerepet.

Az őskőkorkutatás régészeti és kronológiai módszereivel foglalkozó fejezetben:

A vizsgálat célja az őskőkor történetének megírása. Forrása a letűnt kor/ok/ társadalmának, töredékesen megmaradt, tárgykészlete. Ebből kell megállapítani a társadalom szerkezetét, az ember életmódját.

A kort a természettudományos leletanyag és az aktualizmus elve határozza meg. Vértés matematikai egzaktságra törekszik. Ezért hivatkozik a valószínűség számításban ismert: $p + q = 1$ képletre.

A p = a vizsgált változó ismert, a q = az ismeretlen tényezővel. Ez utóbbi az őskőkor kutatás minden kérdésében megközelíti az 1-et. Lényegesen több ismeretlen tényezővel kell tehát dolgoznunk, és ez objektív oka lehet az eltérő véleményeknek.

A történettudományos bizonyítási módszer - a természettudományokkal szemben - nem kísérleteken, hanem tárgyi megfigyeléseken alapul. Ezt követi a jelenségek és tárgyak értelmezése, majd értékelése. Hipotéziseket csak ezután lehet felállítani.

A további - logikai - folyamat már nem különbözik a két tudomány bizonyítási módszerében.

Vajjon az itt érintett munkafokozatok menete kevesebb-e a kísérletezésnél? Erre később még visszatérünk.

A módszertani különbséget nem vették figyelembe azok, akik az őskőkorkutatásnak csak a természettudományokból való sarjadását látták, de azok sem, akik a természettudományok segítségét értékelték ugyan, de a kulturtörténeti szemléletet hangsúlyozták.

Vértess - s vele együtt jó magam is - azon a véleményen vagyunk, hogy természettudományos anyag nélkül nem lehet eredményre jutni, de ugyanakkor szükség van a sajátosan történeti igényű kutatásmódra is.

Az ásatás és a feldolgozás nem szakadhat el sem az anyagtól, sem az ásatási megfigyelésektől. Ez meghatározza a módszert is: a feltárásban stratigráfiai /földtani/, de a feldolgozásban a természettudományi és a történettudományi rész egyenértékű.

A régészeti anyag feldolgozásában a nem öncélú tipológia nélkül kronológiai, földrajzi /elterjedési/, településtörténeti képet nem rajzolhatunk. Ne csak kronológilag egymáshoz kapcsolható statikus szinteket alakítsen ki a tipológia, amelyekből fejlődési sort, történeti esemény-sort kiolvasni nem lehet.

Meggyőződéssel vallja, sőt a részletes tárgyalás során be is igazolja, hogy bármilyen szegényes anyagból okozati és történeti összefüggéseket, fejlődési folyamatot meg lehet állapítani.

A történetiséget egyes kutatók tagadják és a paleolitikumot gazdasági fejlődési folyamat nélküli stagnálás korának vélik.

Ezekkel szemben úgy látja, hogy a középső paleolitikumtól kezdve – ha ugyan nem korábban – bizonyos életmódbeli, a környezeti feltételekből adódott különbségeket megfigyelhetünk.

Véleményem szerint történetiségről attól kezdve beszélhetünk, amikor az ember – bár a legkezdetlegesebb eszközökkel – kiemelkedett környezetéből. Az emberiség történetében az eszközhasználat a fejlődés kezdete. Az eszközök történetében megmaradhatunk a formatartás kritériumánál.

Nem tartja az őskőkori életformát mindenütt egységesnek. Ezen belül keresi az eseménytörténetet jelentő fejlődést. De hát jelentkezik-e a fejlődés a leletanyagban és mi annak ismertetőjele egy leletgyűttesben?

Ha csak egy embercsoport alkalmazkodó képességét és szükségletei kielégítésének mértékét nézzük nem láthatjuk a fejlődést. De ha az utóbbi mennyiségét és a környezet kiterjedését is figyelembe vesszük, a kettőhöz még a szervezetség fokát is csatolni kell az ismertetőjegyek sorába.

A /Bordes-féle/ folyamatosság + változás vizsgálata elsősorban csak a típusok fejlődéséről ad képet; a kulturáról nem.

Nagyon megnehezíti a fejlődés vizsgálatát az a körülmény, hogy egy-egy kultúra eszközeinek csak kis hányada maradt meg. Ezekről sem tudjuk, hogy vajjen elsőrendűen fontosak voltak-e a társadalom életében?

Nehezíti az is, hogy az eszközöket régészeti típusoknak tekintjük – rendeltetésre mutató névvel is ellátjuk –, de nem tudjuk, hogy a maga idején valóban típusértékű volt-e és mire szolgált. A tipológiai táblázat csak a magunk számára alkotott segítség.

Az eszközök készítésében még sok az esetlegesség,

de az anyag kiválasztásában és a kidolgozási eljárásban már bizonyos "szabványokról" beszélhetünk.

A fejlődés utját csak akkor tudjuk megállapítani, ha az eszközöket nemcsak régészeti típusoknak tekintjük, hanem tényleges rendeltetésű eszköz típusokat határolhatunk el. Ezzel tudjuk megállapítani a kulturák egyezését, de fejlődését is.

Csak nemzedékek közös munkája alakíthatja ki az új vizsgálati módszereket.

Már is látszik, hogy a leletgyűttek egyes embercsoportok huzamosan tartó erőfeszítése árán jöttek létre: a folyamatosságnak, megszakadásnak és a tervszerűségnek és véletlennek keveredéseként.

Mindez kimeríti az előrebocsátott képlet értelmezését. És ha a vizsgálati anyag matematikailag kifejezhető paraméterekkel rendelkezik alkalmas a valószínűség számításra, matematikai törvényszerűségek megállapítására.

Ezek a természetesen még több szakember munkáját igénylő számítások segítenek a szerszámfajták meghatározásában, és ha ez nem is ad a tényleges rendeltetésre felvilágosítást, de azokat a típusokat megmutatja, amelyek egykor sajátos eszközfajtákat jelentettek.

Igy megismerhetjük a munkamódszer alakulását, a hagyományos módszereket, az egyéni alkotásokat vagy a kölcsönzött új módszereket, elterjedésüket. Megfigyelhetjük egyik állapotnak a másikba fejlődését és a statikus szintek mellett folyamatokat állapíthatunk meg.

A történeti szemlélet kialakításához a folyamatok ütemének és tartamának ismerete is szükséges: a kronológiája.

Az idő- és térbeliséget ismernünk kell.

Szemponatok a régészeti kultúra fogalom kialakításához
c. fejezet Vértess határozott állásfoglalását is tükrözi.

A régészeti kultúra megjelölés az őskőkori folyamatok mérföldkövei s mögöttük történetiséget kell látnunk; történeti folyamatokat azonban nem jelentenek, csak statikus szinteket.

A kultúra fogalmához a régészet feladatán, a történetírásán keresztül jut el. Hogy a leletanyagból és előkerülési körülményeiből eseménytörténet legyen, a kutatónak határozott szemléletére is szükség van, az adatokat egységbe foglalásához. Ez azonban nemcsak a kutató adottságaitól, de környezetétől, kora vezető szellemi áramlatainak hatásától is függ.

Ebben a kölcsönhatásban látom a tudománytörténet lényegét; megítélésében egy-egy kor szemlélete kritikájának tárgyilagos alapját, lehetőségét.

"Az embernek környezetéhez és más emberekhez való viszonyát - a társadalmat - termelőeszközeinek fejlettsége s a termelésben elfoglalt helyzete határozza meg, az egyéni összetevők szigorú kölcsönhatásban levő eredőjeként... A vizsgálat tárgya nem statikus állapotot, hanem időben változó folyamatot is jelent... Ennek előzményei és következményei tehát + kiszámíthatók."

A kultúra fogalomkör tisztázásánál idézett gondolkozók meghatározása - Schmidt erősen idealista felfogását kivéve - nagyjában abban foglalható össze: "a kultúra az emberiség minden tárgyi vagy szellemi terméke."

Ennél jobban érdekli L.A. Withe, aki szerint a kultúra funkciója: kapcsolatot teremteni az ember és fizikai értelemben vett környezete, másrészt ember és ember közt. Az emberi kultúra vonásata szimbólum alkotásra való készségben látja. Vértés ezt inkább absztraháló készségnek s egyúttal a legfontosabb mozzanatnak tartja az ember és kulturája kialakulásában.

A Withe-féle: ideológiai, pszichológiai érzelmi és technológiai összetevő közül, az utóbbi a többit olyan mérték-

ben határozza meg, hogy amazok kifejezési alakjai ennek szintjéhez vannak kötve.

Három részre bomlik: energiára, eszközökre és termékekre. Mértékegysége az egy ember által egy adott időtartamban felhasznált energia mennyisége.

White, Childe, és Hillebrand megközelítő, de más-másképpen kifejezett, ideológiailag valóban nem közelálló elgondolását Engels értékrendszerére ülteti át. Röviden ebből csak ennyit: "a közvetlen élelmiszerek termelése és ezzel egy nép vagy egy korszak mindenkori gazdasági fejlődési foka az az alap, amelyből az itt élő emberek állami berendezései, jogi felfogásai, művészi sőt vallási képzetek kifejlődtek..." "A minőséget, termelő erőiktől függő, szükségleteik határozzák meg." A társadalom fejlettségének mértéke a tagjai által termelésre felhasznált energia mennyiség.

Minket régészeket az utolsó mondat rövidre foglalt fogalmazása - mondhatnók fordítottja jobban érdekel, mert a ránkmaradt eszközökön végzett vizsgálatokkal azok termelékenységét és felhasználásuk módját, mint a társadalom szintjét jelző bizonyítékokat tekintjük.

A hagyományos formájú eszközök alapján meghatározott funkcióját és tartalmát Vértes abban látja, hogy "az emberek az adott társadalomba tömörült szerves együttese milyen mértékben képes a természeti adottságoktól függetleníteni magát, illetőleg feltételeihez alkalmazkodni egy adott időpontban és terjedelemben."

Ha az általános kultúra fogalmát régészeti kulturává szűkítjük le: nem látjuk a törzsi, népi, nyelvi egységek határait és jelenségeit az őskorban.

Csak hagyományos formai egységeket nevezhetünk közös kultúra néven. Ez sem nem jelenti, sem ki nem zárja a fentérintett jelenségeket.

A marxista régészeknek a kultúra fogalmáról kialakult véleménye alapján Vértés arra az eredményre jutott, hogy "a nagyobb vonalú periodizáción túl, az őstörténeti folyamatok földrajzi, technológiai és etnikai kereteitől eltérő, önkényesen megválasztott mértékegységeket kénytelenek alkalmazni - szellemi, misztikus vagy rasszista tartalom nélkül.

A kultúra csak a legritkább esetben jelez történelmi kategóriákat vagy technológiai fokozatokat; tartalma és kerete csak a mi szemléletünk és lehetőségeink számára alkotott mesterséges segédeszközök. Csak a gyakorlatban is megfogható típusok, előkerülésük körülményei, idő és tér alapján kell és szabad adott földrajzi terület bizonyos régészeti leletei azonosságának jelölésére a kultúra elnevezést használni.

Előbbinél mind az azonosság, mind a változások törvényszerűségeinek megállapítására van lehetőség. Az emlékek a mozgás folyamat meghatározott szakaszát tükrözik és nem a statikus állapotot. Különböző területen és időben nem lehetnek ugyanazon formák.

Ezért kellene a régészeti kulturát alcsoportokra bontani és a megjelölést alsó és felső indexszel ellátni. /Az új elnevezések zavarólag hatnak az egységes történeti folyamat képének megrajzolásában és a korábban szilárdnak hitt paleolit-tagolást tenné - és már teszi is - áttekinthetetlenné/.

Ez őskőkori kultúra évezredekken keresztül vándorolva fejlődött. A régészeti fejlődést "helyi" indexszel lehetne és kellene is kifejezni. A folyamatok történetiségének jelölése azonban ugyanazon kultúra eltérő megjelenésű leletcsoport azonos elnevezésére jogosít.

Meghatározott gazdasági szint, egység, bizonyos nyelv, etnikum, tradíció terület határait a régészeti kultúra nem fejezi ki, de egy lelet meghatározásánál e szempontokra is figyelemmel kell lennünk.

Milyen leletegyütteseket lehet tehát közös kultúráként elnevezni, a rokon kultúrákat milyen nagyobb egységekbe foglalhatjuk össze és milyen kisebb egységekre tagolhatjuk?

Egy lelettípus nemcsak egy kultúrában fordulhat elő. Az újabb kutatás különbséget tesz a lelettartomány /földrajzi egység/ és az ezt nem mindenben fedő kultúrtartomány között. Az utóbbit több leletfajta együttesen jellemzi.

Ezen belül vannak a helyileg színezett kultúrák. A tartományt veszi körül a kulturkör és az azokat egységbe foglaló birodalom.

Mindez azonban csak rendszerezési szükségletet elégít ki - és régi értelmezésben zavart is kelthet. Fontosabbak ennél a helyi színezetű időkben és fejlettségben egyenlő értékű egységek.

Kiemelném ezeknek módszertani jelentőségét, mert a kutatásnak természeténél fogva csaknem mindig ez az alapja.

Az őskőkor eseménytörténeti áttekintése c. fejezetben nemcsak esemény-, de kutatástörténetről is bőven van szó.

Rövid pillantást vet - a XVIII.sz. régi angol leleteket is említve - a XIX. sz. elején megindult franciaországi kutatásokra, amelyeknek eredményeiről Szabó József a magyar olvasni tudó közönséget még Mortillet - a kova-eszközök és azok kivitelén alapuló - szisztémájának felállítására előtt - tájékoztatta.

A természettudományi eredményeknek köszönhetjük azt a felismerést, hogy : az őskőkor emberei nem voltak állati jellegű vadak. Első társadalmi formái is kialakulhattak, megvoltak a vallás csirái, bizonyos ipari specializálódás, kereskedelem és talán a nagyon kezdetleges termelés is. A sokféle eszköz és változat anyagi és szellemi kultúrájának egyenértékűsége mellett tanuskodik.

Ezért nem tartja az idősebb kavics iparokat hitelesnek Európában. A lepattanási nyomok viszont csak kis valószínűséggel mutatnak véletlenségre. - A kérdés még eldöntésre vár.

Az afrikai eszközök egy része hasonló a heidelbergi-kultúra kavics eszközeihez, de van kezdetlegesebb is, más részük a keletázsiai hasító eszközökhöz közel áll; a harmadik rész problematikus csonteszköz.

Az australopithecus egyes fajai készítettek kezdetleges eszközöket, de ezek éppen úgy nem az emberi kultúra emlékei, mint ahogy ez a nem sem tartozik az euhominidae közé.

Szakócák, szilánkok, hasító-eszközök.

Archanthropos fajták az alsó pleisztocén végén és a középsőben kerültek az óvilágba. Eszközeik: szakócák, szilánkok, hasító eszközök. A szakócák és kavics hasító eszközök valóban eszközök, de csontleletek hiányában nem lehet meghatározott emberfajtákhoz kapcsolni.

A szakócás archanthropos a Pithecanthropos körbe tartozik. /Keletázsiaiában kavics hasítóeszközöket készít./ A maueri állkapocs kérdése megoldatlan.

Az alsó paleolitikum régészeti képe a clactoni ipar átértékelése óta áttekinthetőbbnek látszik. Vértés elfogadja, hogy: a kultúra az alkalmazkodás módozataiban nyilvánul meg; az alsó paleolitikum embere erősen függött a természettől, ezért módosult a megszokott környezettel; nagy területen, de népsűrűsége csekélyvolta miatt, egymástól elszigetelten élt.

A középeurópai "kavics-kultúra" leletei az elgondolások mellett szólnak. Egy etnikum, de különálló hasítóeszköz kör létezését látszanak igazolni.

Az Archanthropos - Thoma elmélete szerint - három csoportban kelt át a Gibraltáron. Az első, a Günz idején, a

korai szilánk kulturákat hozta; a második, a Mindelben, az acheulit; a harmadik, a Würm idején, a neandervölgyiekét.

A szaporodó népesség észak felé szorította a régebbiket. Az első az atlanti partvidéken telepedett meg, a második átlépte a Rajnát, a harmadik elterjedt Európában.

Ez magyarázza a szakóca hiányát Keleteurópában. A Spanyol és Franciaországon, ill. Arábián és Anatólián keresztüli vándorlás teóriájával nem lehet megmagyarázni, hogy a jégtakarótól mentes Magyarországon miért nincs alsópaleolitós szakócás kultúra.

Moustieri hegy és kaparó.

A Paleanthropos lelőhelyein a moustieri kultúra - a középső paleolitikum - eszközei és helyi változatai kerülnek elő. A kutatók egy része az alsópaleolitikumhoz csatolja. - Vértés a kapcsolatot - a fejlődés szempontjából - inkább a felsőpaleolitikummal látja indokoltnak. Nem tagadható, hogy nemcsak elsópaleolit hagyományai vannak, de származási kapcsolatait az embertani leletek is igazolják.

Szilánkból készült: a hegy és a kaparó, de különbségek is vannak. Tájformákra oszlik. Több eszköz típusa van, /köztük eszközkészítők is: kaparók/ amelyek - a zsákmányon kívül - a vadászat módszereit is tükrözik.

A középső és felső paleolitikum fokozatosan fejlődik át. Erre a matematikai vizsgálatok szolgáltatottak adatokat.

A középső paleolit kulturák kölcsönöztek egy mástól eszközöket. Vannak olyanok is, amelyek felsőpaleolit formát mutatnak és hozzájárultak a felső-paleolitikum összképének kialakításához.

A moustieri kulturákban többször jelentkeznek a mozaik-evolúció kiugró csucsei: egyik helyen a penge, másikon a csonteszköz, majd a kétoldalu megmunkálás.

Ezekből ötvöződött a felső-paleolitikum. A tárgyak

kölcsönzése, vagy új gyártási módszerek lehetősége nagyobb, mint a biológiai keveredés.

Penge és csonteszközök.

Embertani leletek is valószínűsítik, hogy az alsópaleolitikum szilánkokból több helyen és alakban fejlődtek a pengés csoportok, a *Neoanthropos* felsőpaleolitikum kulturáinak jellemző penge, csonteszköz készletének új technológiai formái.

A felsőpaleolitikum végére a mai emberfajta jó része kialakult és a föld minden akkor lakható részén megtelepedve, szélsőségesen specializált vadász-gyűjtő életmódra tért át.

Az átmenet.

A paleolitikum végét i.e. 8000 esztendőben szokták megjelölni. A jégmezők összehúzódása, az erdők előretörése, területek kiszáradása az embereket is megmozgatta.

A változás kezdetben nem nagy; leleteken az átmenet nem, vagy alig vehető észre.

Európában a jégmezők déli peremén törpeeszközös tarándvadász kulturák alakultak; Közép- és Déle Európában is, sőt még délebbre is hasonló vadász csoportok éltek, akiknek életlehetőségét az erdő alig változtatta meg. Téli és nyári telephelyen nomadizáló vadász-halász közösségek alakultak.

A jelenségek epipaleolitikus és nem mezolitikus jellegűek. A fémgyártás megfelelő eszközöket termelt ki, skandináviai, dél-délkelet-európai, délnyugati alakokkal, /utóbbiak észak-afrikai kapcsolatokkal/.

Az új eszközök mellett újra megjelenik a szakóca. A hulladékdombok tengeri halásza a kontinens belsejébe telepődnek, s talán erdőirtással előkészítik a talajt a növénytermesztésre. Ezek a valódi mezolitikus kulturák; a termelő társadalmak előfutárai.

A gravetti emberben megvan a mezőgazdasági forma kialakítására való készség.

A VI-VII. évezredben törpeeszközös prekeramikus neolit lelőhelyeken alakul ki a legkorábbi növénytermesztő társadalom.

A kutya és a kivételével minden háziállatunk és kulturnövényünk keleti eredetű.

Az átmeneti és ujkőkör határát, helyenként más-más időben és formában megjelenő forradalom jelzi.

Az európai felsőpaleolitikum bonyolult története c. fejezet lényegében két részre oszlik. Az egyik történeti képet rajzol az R W interstadiális után - az egymástól eltérő ősföldrajzi környezetben - élő alsőpaleolit hagyományokat is őrző *Necanthropos* csoportokról.

A W I. vége felé mikrolitizálódó eszközöket is használtak, amelyeknek bizonyos alapelvei már felsőpaleolit jellegűek. Egyik-másik csoport, csonteszközöket, pengéket s kétoldalas megmunkálású eszközöket készít.

A középső és felső paleolitikum származási kapcsolatában: Európában van egy moustiéri kulturát hordozó embertömeg, néhány évezred múlva a változott éghajlati viszonyok között ugyanazon a területen az európai korai felsőpaleolit kulturák emberét találjuk, kezdetben még egyre kevesebb, végre eltűnő moustieri formákkal.

A beáramló embercsoportoknak már kezdetben sincsenek moustieri eszközei. Bajos volna ebből a *Paleontropos* teljes kipusztítására vagy elvándorlására következtetni.

Megmagyarázza azonban a változást az, hogy Európa felsőpaleolit benépesedésében főként moustieri származékok vettek részt. Ebben az időben a moustieri kultúra szétágazó fejlődésének megfelelően, megtaláljuk azokat az egymástól független leszármazókat, akik maguk termelték ki a felsőpaleolitikum egyik vagy másik elemét.

Idegen - kelet-középeurópai, aurignaci - csoportok

szivárogtak be DK-ről /göttswiegi interstadiális elején/. Néhány évezred múlva kelet, délkelet és észak-kelet felől gravettiek jönnek. Nyugateurópában a gibraltári úton is átkerülnek csoportok az Északi tenger partvidékére.

Ezek a jövevények lakott területre jöttek, és az itt találtakkal valamilyen kapcsolatot is teremtettek /talán biológiai is/. Kulturkincsüket többszörösen is cserélték s új kulturák ötvözödtek. /Francia augrignaci, magdalení/.

Vértés a C-14 vizsgálatok 26 európai lelőhelyre vonatkozó adatai és 11 földtani, és kikövetkeztetett értékei alapján kísérletet tett e történeti folyamat grafikus ábrázolására. A felsorolás sorrendjében 50,000 és 60,000 év közötti időben ábrázolja Nyugat- Középeurópa és a közelkelet adatait, megjelölve nemcsak e vándorlás irányát, de a kulturák egymásra hatását, keveredését is. Megadja a megfelelő jellel ellátott, röviden összefoglalt történeti képet, az eszközök és az életmód szerint.

Nem lehet tagadni, hogy a fejezet címe szerint is valóban bonyolult kérdés; gondosan tanulmányozást igénylő ábrázolása nem állítja könnyű feladat elé az elmerülten olvasót sem, de a jelkulcs magyarázatának segítségével igen sok dolgot tesz szemléletesebbé.

A magyarországi őskőkorkutatás történeti vázlata
c. fejezet már a disszertáció II. részének bevezetése. Magyar kutatásokról és magyar kutatókról szól röviden és mintaszerűen tárgyilagos hangon, ami alapfeltétele minden tudománytörténetnek. Az különösen akkor, ha egy disszertáció minden egyes fejezete az emberi kulturák fejlődéséről szól.

Az őskor embere magyarországi tartózkodásának tagadásával, éppen száz évvel ezelőtt kezdődött az érdeklődés a kor iránt.

Vértés ezt a száz esztendőt három - eredményekben

valóban nem egyenlő, de a maga idején haladást jelentő - korszakra osztja fel:

1. A kétkedés időszaka,
2. A francia szisztéma időszaka.
3. Komplex kutatás időszaka.

A felosztás nemcsak azért helyes, mert elnevezésében is találó - talán az első korszakra jobb volna: a tagadás és kételkedés korszaka - hanem azért is, mert mindegyik magában hordozza a következő alapvető gondolatának csiráját is. Ezért jól szemlélteti a tudományág fejlődését.

E fejezet részletezését kéziratban hagyva, de azzal egyeztetve megállapíthatjuk, hogy Vértés Lászlónak mind történeti, mind munka módszere lényegesen különbözik elődeinek fel fogásától és módszerétől.

A természettudomány és történettudomány kutató módszerei különbségeinek említése során felvetettem azt a kérdést, hogy vajjon a történettudományi módszer munkafokozatainak menete kevesebb munkát jelent-e a természettudomány kísérletezéseinél?

Erre a kérdésre nem én adom meg a feleletet, hanem Vértés elvégzett munkájának - hogy úgy mondjam - történeti ismertetése.

A módszer következetesen végig vonul a munka egész II. részén, amely "Az őskőkor és átmeneti kőkor Magyarországon" címen az alsópaleolitikumtól - a magyar mezolitik leletekig történeti sorrendben haladva, kritikailag vizsgálja az eddig előkerült - valamivel több, mint 100 lelőhelyről ismert, eddig több esetben is különbözően meghatározott, sőt a bizonytalan és szórványleleteket is.

A 6-18 fejezetek felosztásának egyik módszerei alapja az éghajlat okozta különbségek szerinti földrajzi felosztás; /pl. a dunántúli és bükki moustieri, Szeleta, a nyugati és keleti gravetti kulturák stb./. Ez a felosztás csak

ott hiányzik, ahol az egyik területen maga a kultúra sincs meg: /pl. aurignaci/.

A Szeleta kultúra moustieri kultúra I. elágazásaként éppenúgy külön fejezetet kap, mint a II. - az aurignaci-, vagy a földrajzilag elkülönített gravetti kulturától elválasztva tárgyalt barlangi gravetti vagy "pilisszántói" kultúra.

Ez a kiragadott példákkal bemutatott beosztás már nagy vonalakban történeti eredménye is a tüzetes vizsgálatoknak.

Vértesnek - elődeivel szemben egyedül neki - először állott rendelkezésére - a csak irodalomból ismert kis részen kívül a magyarországi teljes anyag.

Bajos volna megmondani, hogy a Földtani Intézetnek, a Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályának, ill. a Természettudományi Osztály Őslénytárának időközben már egyesített anyagában - a szilánkokat, jellegtelen alakokat is beleszámítva hány ezer hiteles /és bizonytalan/ lelőhelyű darab ment át a kezén és ezekből mennyit talált statisztikai feldolgozásra alkalmasnak és mennyi az, amit ellenőrzése során újra kellett értékelnie.

Nemcsak a leletanyagot vizsgálta át, de az eredeti közléseken kívül a, jól-rosszul megmaradt, ásatási feljegyzéseket, egy-egy lelőhely anyagának rétegeit néha össze is keverő leltárakat. Nem egy esetben helyesbíténi kellett a nagyobbára paleontológiai, - kevésbé üledék vizsgálati - alapon meghatározott geológiai kort, a kulturák időrendi beosztásának mértékadó alapját, az R/W-től a W 2, sőt a W 3 végéig. Több esetben tisztázni kellett a morfológiailag, tipológiailag félreismert darabok hovatartozását is.

Fel kellett keresnie az egykori ásatások színe helyét, s ha még lehetett a háborítatlanul talált kitöltéseket, réteg színeződéseket is meg kellett határozni. Paleontológiai

és petrográfiai vizsgálatokkal kellett a még eredeti helyükön megmaradt rétegek korát meghatározni, szükség szerint újra értékelni.

Ez a sok időbe és fáradságba kerülő munka tisztázhatta csak a rétegviszonyokat, a nélkülözhetetlen kronológiát, a nélkül, hogy saját elméleteihez minden áron bizonyítékokat keresett volna.

Mindez csak alapvetés volt a hiteles régészeti anyag tüzetes számításokon alapuló feldolgozásához.

A nyersanyag vizsgálása, az általánosan használtaktól eltérő egy-egy darab eredethelyének meghatározása, nem éppen csak szűk korlátok közé szorított területen lejátszódott érintkezések tisztázását engedte meg, de a mozgalmas élet történéseit is megvilágította.

Az ezerszámra menő kisebb-nagyobb eszköz adatainak pontos lemérése, a paraméterek, szórások kiszámítása, a retus minősége, a leütési szög mérése minden jelentős együttesnél, sőt egyes daraboknál is, az adatok különböző lelőhelyek anyagának hasonlóan számszerű és kiszámított adataival történt összehasonlítása rendkívül gondos munkát jelentett, amelynek egyetlen ellenőrzője - a nem hiányzó tudományos lelkiismeret volt.

Hogy ennek a munkának voltak negatív eredményei is az éppennyilván természetesen, mint a természettudományi kísérletezések hasonló vagy éppen el nem képzelt másirányú pozitív eredmény lehetőségeire figyelmeztető adatai. De a negatív eredmény is tisztázhatott kérdéseket, elzárva a nem helyes úton járó kutatások folytatását.

Természetesen, hogy következtetésre csak a jól megfigyelt pozitív jelenségek vezettek, amelyeken egész történeti rendszere felépült.

Sajnos nincs idő arra, hogy az egész őskőkor tör-

ténetéből példákkal bizonyítsam azt, amit elmondottam.

Nem is tudnám, hogy kiragadott példaként a miskolci lelet több irányú kritikáját, a moustieri, a Szeleta kultúra vagy a régebbi moustieriből kisarjadt aurignaci kulturák tüzetes vizsgálatát mutassam-e be, amelyeknek eredményeit legtöbb esetben saját ásatásainak pontos megfigyelésére és anyagának saját módszerével nyert eredményeire alapozta. Valamennyi sőt a többi is bizonyítaná az elmondottak igazságát.

De talán néhány példát - kéziratban végigmenve valamennyi fejezeten - mégis emlitenünk kell.

Maga Vértes segített a kiválasztásban akkor, amikor disszertációja utolsó /19./ fejezetében /"A magyarországi paleolitikum helye a középeurópai őskőkorkutatásban"/ rámutat arra, hogy "mit képvisel a mi viszonylag kis anyagunk a középeurópai őskőkör kutatás kérdéseinek rendezésében." Erre még visszatérek!

De ettől eltekintve kísértett a gondolat, hogy Herman Ottó halála 50. fordulója évében az annak idején az alsópaleolitikumba sorolt miskolci lelet tárgyalásán keresztül világítsak be Vértes munkamódszerének egyik jellemző összetevőjébe: a körültekintő kritikába.

Módszertanilag helyes, hogy - ha végeredményében a Kárpát-medencének az alsópaleolitikumban lakatlan voltát állapítja is meg, bár ezen már rést üt a Lambrecht Kálmán-barlang, főleg azonban Vértesszőllős - minden eddig ilyennek minősített lelet anyagát többoldalu kritikával vizsgálja.

A miskolci Bázsony-ház szakócáját Herman Ottó chellesinek, Kadic idősebb chellesinek, Hillebrand - és az európai vitában résztvevő több küldöldi szakember "solutréinek", - ehhez később Herman Ottó is csatlakozott - majd mezoitnak, sőt neolitnak minősítették.

Vértés a századforduló táján lezajlott szenvedélyes vita megállapításait vizsgálva, messzebbmenően keresi a kor meghatározás bizonyítékait. Megállapítja a két levélhegy formáját, kvarcporfir nyersanyagát, amely a moustieritől a mezolitikumig volt használatban.

A "trianguláris szakóca" - kaparó, a levélhegyekkel együtt, a Szeleta-kultúra tipuskörébe illik. A kaparó csak a szélein megmunkált természetes darab /injekcio/.

Levélhegyek azonban az Avastetőn talált mezolit, vagy protoneolit leleteket is jellemzik. Üveges kvarcporfir is van a leletanyagban, de a Bükk-hegység több lelőhelyén is előfordul. Ezekkel is meghatározható a Bársony-házi lelet.

Nem tartja elegendőnek a bizonyításra a Sóllyomkúti szikla-üreg eszközei közt lévő két, lengyelországi kovanyagból készült darabot. Ilyen az egri eszközök és az avasi temető szórvány leletei közt is előfordul, levélhegyekkel együtt.

Az egri lelet alapján az avasi temető lengyelországi kovája mezolitnak tűnik. Valószínű, hogy a Bársony-házi leletek a temető környékéről lecsuszott anyaggal együtt a mezolit telepről származnak.

Látni való, hogy Vértés, mind ebben, mind - a részleteiben itt nem tárgyalható - egész történelmi fejlődést mutató többi kulturák eseteiben, végig vizsgálja az elképzelhető és bizonyítható jelenségeket, mielőtt véleményét újmódszerű vizsgálata után - a tudományos kutató kellő óvatosságával kimondja.

Ezért kívántam csak ezzel a - valójában szórványosnak tekinthető - lelettel bemutatni ilyen irányu módszerét és a hazai anyag, egyébként hasonlóan tüzetes vizsgálati eredményeivel csak a beadott bírálatban foglalkozom.

Az a körülmény, hogy a II. világháborúig feltárt

lelőhelyek anyaga számbelileg aránylag nem sok volt és csak az utóbbi idők hoztak - az ásató és feldolgozó módszer változása következtében is nagyobb eredményeket, kihatott a kultúrák meghatározásának lehetőségére is. Kijelölte A magyar paleolitikum helyét a középeurópai őskőkor kutatásban.

A Szeleta-barlang két szintje, Istállóskó két aurignaci szintje, Subalyuk késői ipara 200-400 tipikus eszközt adott.

A lelőhelyek viszonylagos szegénysége nyilván földrajzi helyzetünk következménye. A pleisztocén végén - úgy mint a történeti időkben a népvándorlás korában - területünk csak átvonuló helyet jelentett.

Ez az európai viszonylatban nem nagy anyag még is jelentős szerepet játszik a középeurópai őskőkor kutatás terén.

És ez még csak Vértes kutatásainak az eredménye. Ezért Gábori Miklós és G. Csánk Veronika hasonlóan lelkiismeretes munkáit csak általában említve, legyen elég itt a tatabányai leletek nagy jelentőségére, a subalyuk-típusú késő moustieri kultúrák szeletaivá fejlődésére hivatkozni - amit a matematikai-statisztikai módszerrel lehetett megállapítani.

De hivatkozhatunk az istállóskói eredményekre, a "középeurópai aurignaci I. és II." időrendi és rétegtani viszonyai alapján elméletileg rekonstruált nyugateurópai aurignaci kialakulásának folyamatára - ami külföldi kutatók újabb szempontjai és új leletek alapján módosulhat, de a megindulás a magyar kutatás eredménye. De hivatkozhatunk keleti gravetti kutatásainkra, a vándorlásra, a földrajzi és éghajlat okozta gazdasági változásokra és bizonyos középeurópai mezolitikus pontok kialakulására.

A pilisszántói kultúra még újabb kérdéseket vet fel és szerencsés leletek jó megfigyelései megvilágíthatják

egy-egy keletközépeurópai kultúra származás kérdését.

A mezolitikum középeurópára újat nem jelent, de új kutatási módszerrel talán a vadászgazdálkodásból a termelőgazdálkodásba való átmenet kérdéseit világíthatja meg.

C 14 adatunk igen kevés, lősz morfológiai eredményeink a környező országok mögött áll.

Komplex kutatás módszerünk előrehaladt, egyre fejlettebb és egyre több szakembert állít tudományunk szolgálatába. Paleobiológiánk erősen fejlett és relativ kronológiánknak biztos alapot ad.

A mikrosztratigráfiai gyűjtés, szitálás iszapolás átlaghőmérsékleti adatokkal finomítja a kronológiai tagolást.

A Karibi tenger mély furásainak Foraminifera vizsgálatainak eseménygörbéje és Kretzói pocok fauna grafikonjai alapján számított eseménygörbéjének egyezése a würmi rekonstrukció próbaköve.

Hosszúra nyult - és itt csak kb. felerészében bemutatott - jelentésem végére értem. Az elmondottak bizonyítják, hogy Vértés László - akinek széleskörű, értékes régészeti munkássága a bizottság titkárának jelentéséből is kiviláglik, - nagy szintézisére az utolsó husz esztendőnek a régiéknél nagyobb szabású, tervszerűbb és sokkal jobban támogatott kutatásai eredményének - és a régi kutatások átértékelésének - megismertetése céljából, itthon és a külföldön is, egyaránt szükség volt.

Ezt a szükségletet a problémák felvetésével, több oldalú megvilágításával szerző maradék nélkül ki is elégítette ott, ahol olyan tárgyi akadályokba - leletanyag vagy megfigyelés hiánya - nem ütközött, amelyeket csak logikus hipotézisek felállításával lehetett áthidalni.

Ezeket nem kell keresni a munkában. Egyetlen esetben

sem rejti véka alá, sőt maga hívja fel rá a figyelmet, ezzel is elősegítve a maga vagy az utána dolgozók munkáját.

A jelentésben fentebb részletesen jellemzett munkamódszere, amely lényegesen tovább fejleszti a Bordes - nem mindig helyes elgondolását - segítette azokhoz az eredményekhez, amelyek a hazai, de az európai, elsősorban a közép-európai kutatók számára is újat - eredetit - jelentenek.

A disszertáció nemcsak előbbre viszi a tudományt, de felvetett gondolataival a jövő munkájának fejlődésének is irányt mutat. Mindenesetre a magatörte úton jár.

Bebizonyítja, hogy egyre gazdagabb lelőhelyeinken - amelyeknek kimerítéséről husz évvel ezelőtt már hangzottak el kijelentések - még sok a tennivaló a helyszíni kutatások, ásatások és azok komplexmódszerű feldolgozása terén egyaránt.

A munka ideológiai szempontból teljesen megfelelő. Nem az idézetek teszik azzá, hanem a gondolkodásmód, amely mindenütt szót kér, ahol erre alkalom kínálkozik /Vallás, művészet, társadalom, stb./.

A disszertáció eredményeivel, gondolatkeltező hipotéziseivel komoly nyeresége szakirodalmunknak. Őskőkori kutatásunk és eredményei a kor követelményeinek megfelelő, annak színvonalán álló első nagy összefoglalása.

Ezért a legmelegebben javaslom az értekezés elfogadását és ilyen értelmű határozattal a TMB elé terjesztését.

/A TMB 1965. június 2-án tartott vitaülésén szerző helyett felolvasta BODROGI TIBOR kandidátus./

Banner János